

Fra grammatikografi til metainventariografi

Funktionalistisk grammatikformidling af tysk for dansktalende

Ken Farø

Abstract

In diesem Beitrag wird der Begriff *Metagrammatikografie* vorgeschlagen und besprochen. Es wird dabei seine Beziehung zur bereits einigermaßen etablierten *Metalexikografie* diskutiert. Außerdem wird ein potenzieller Oberbegriff für diese Teilbereiche der Theorie der funktionalistischen Sprachbeschreibung vorgeschlagen, nämlich eine *Metainventariografie*. Sinn dieser zum Teil potenziellen Forschungsbereiche ist es, eine systematische Wissenschaft über die zugangs- und überblicksorientierte Beschreibung von Sprachinventaren zu begründen, wovon die Lexik und die Grammatik jeweils nur einen Teil ausmachen. Auf diesem Hintergrund werden zwei Gegenstände exemplarisch untersucht, die sich nicht eindeutig entweder der Lexik oder der Grammatik zuweisen lassen, sondern die dazwischenliegen, und zwar der Bereich der Movierung und der (Trans)Lokation. Damit soll das inventariografische Verfahren demonstriert werden.

Nøgleord: grammatikografi, leksikografi, inventariografi, leksikogrammatik, tysk-dansk

1. Indledning

Udgangspunktet for bidraget er den observation, at

- (1) grammatik,
 - (2) grammatikker,
 - (3) grammatikskrivning,
- samt
- (4) teorier om grammatikskrivning og kritik af eksisterende grammatikker både empirisk og teoretisk udgør distinkte genstande.

- Ad (1): “Grammatik” forstås her som sprogsystemet i sig selv, inden det udsættes for menneskelig deskription.
- Ad (2): “Grammatikker” opfattes som generelle beskrivelser af dette system, i hvilken udformning det end måtte være.
- Ad (3): “Grammatikskrivning” definerer jeg som selve udarbejdelsen af grammatikker, set som praktisk udfordring og proces.
- Ad (4): “Teorier om grammatikskrivning” (senere i artiklen kaldet “meta-grammatikografi”) kræver næppe en foreløbig forklaring, men se kap. 3.

Ligesom leksikografien har udviklet egne teorier om sit objekt, jf. fx Kromann et al. (1984), Bergenholtz/Tarp (2002), Tarp (2008), Gouws et al. (2008-13) – allerede på et tidligt tidspunkt i forskningshistorien skiltes leksikologi og leksikografi teoretisk og disciplinært fra hinanden (jf. fx Cruse (2008) versus Hausmann et al. (1989-1991)) – er der brug for en tilsvarende stærkere bevidsthed i grammatikforskningen om, at de nævnte fire fænomener kræver hvert sit teoretiske fundament. Det udelukker ikke, at de er forbundne. Men det er afgørende at få klarlagt, hvordan de er forbundne og på hvilke punkter de ikke er det.

Også på et andet niveau er der behov for differentiering. Det er i de senere årtier blevet stadig tydeligere, at grammatik og leksikon ser ud til at være idealkategorier, som ikke i alle tilfælde kan eller bør skilles ad. Jeg vil gøre denne spirende, om end ikke ukontroversielle ide til en pointe og tage empirisk udgangspunkt i to fænomener, der befinder sig forskellige steder på det leksiko-grammatiske kontinuum, idet jeg undersøger og diskuterer deres status i hhv. sprogbrug og sprogbeskrivelse.

Jeg vil således demonstrere den allerede kendte ide, at nogle, for ikke at sige mange fænomener er relevante for både grammatikker og ordbøger. Og jeg vil diskutere muligheder for at integrere disse to overordnede genrer bedre med hinanden. Samtidig vil jeg kaste et kritisk blik på nogle af tyskfagets forskellige hjælpemidler, som indeholder sådanne leksiko-grammatiske komponenter, nemlig *Duden Universalwörterbuch* (app, 2017), *Gyldendal Tysk Grammatik* (Hansen et al. 2012), *Munksgaard Tysk Grammatik* (Lauridsen/Poulsen 1995), *Tysk Grammatik* (Jørgensen 1992) og *Gyldendal Online Ordbøger* (senest tilgået januar 2017).

Den overordnede tese for bidraget er, at en veldefineret og systematisk indrettet *metagrammatikografi* vil være et nyttigt redskab for både grammatikskrivning og udviklingen af samme. Metagrammatikografien kan på sin side indgå i en overordnet paraply af en såkaldt *metainventariografi* (se ndf.), som altså også omfatter *metaleksikografien*. Disse begreber vil blive forklaret i det følgende.

2. Teoretisk versus anvendt lingvistik?

I forskningsdiskursen skelner man traditionelt mellem *teoretisk* og *anvendt* lingvistik (jf. fx Knapp 2011 og det tidligere KU-institutnavn *IAAS*¹), hvorved man typisk mener en hhv. videnskabelig og en rent praktisk orienteret tilgang til sprogenstanden. Dette er i nogle tilfælde en problematisk skelnen. For tilsyneladende rent teoretiske genstande som fx kontrastiv lingvistik kan have relevante anvendte aspekter, og omvendt har både ordbogs- og grammatikskrivning, der traditionelt begge betragtes som anvendte, i hvert fald ideelt set og ofte også i realiteten egne teorikomplekser, ligesom sprogdidaktik, oversættelse, forensisk lingvistik m.m. har det. Bidraget er i denne forståelse således “teoretisk-anvendt”. Ganske vist har det delvist fokus på “anvendte lingvistiske produkter”, det vil sige praktiske hjælpemidler om sprog udarbejdet med støtte i lingvistisk (og leksikografisk) teori, men det sker ud fra en overordnet teoretisk målsætning.

3. Fagdiscipliner, deres betegnelser og indhold

Leksikografien beskæftiger sig tilsyneladende med “ordbøger”. Men betegnelsen er i grunden vildledende: “Ordbøger” behøver ikke at være bøger. De fleste opslagsværker er efterhånden elektroniske og dermed (i hvert fald ideelt²) meget anderledes strukturerede end bøger. Mere omfattende elektroniske grammatikker er derimod stadig relativt sjældne. Hvorfor i grunden? Måske har det noget at gøre med, at interessen for at udvikle selve den informationsstrukturelle skal ikke er så stor. Fokus synes at være på den grammatiske substans, det vil i denne sammenhæng sige grammatikken i sig selv, ikke set som en eksplicit formidlingsgenstand. Dette tema vender vi tilbage til.

Ordbøger behøver heller ikke primært at beskrive ord: Der eksisterer “ordbøger” over morfemer (jf. fx Kuznecóva/Efrémova 1986)³, over fraser (fx Schemann 2011), (mikro)tekster og leksikaliserede citater (Büchmann 2007), for blot at nævne et udvalg af det sproglige inventar, der ikke kan kategoriseres entydigt som hhv. leksikalsk eller grammatisk.

1. Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab.

2. Gyldendals online-ordbøger bærer stadig stærkt præg af oprindelig at være konciperet som trykte ordbøger, der derefter er blevet lagt ud på nettet. Der er både meget redundans, manglende elektroniske features og overvintret materiale, der ikke er blevet luget ud i forbindelse med internetlanceringen.

3. Bogen beskriver med ca. 52.000 artikler særskilt hhv. det russiske rod-, præfiks- og suffiksinventar.

Forskningsdisciplinen, der beskæftiger sig med det leksikalske stof, kaldes for “leksikologi”. Skulle man nu være terminologisk konsekvent, burde man tilsvarende operere med termen *grammatikologi* om grammatikbeskrivelse, det vil sige selve den videnskabelige beskæftigelse med genstanden – som i virkeligheden nok er den tilgang, de fleste grammatikforskere under paraplyen *Grammatiknetværket* anlægger: en ret substansnær orientering, det vil sige, fokus er især på grammatikken (1), kun i lille grad på grammatikker (2) (jf. ovenfor) som formidlings- og didaktisk genstand. Lægger man derimod (også) vægt på den leksikalske eller grammatiske formidling i form af grammatikker eller ordbøger med slutbrugeren i fokus, taler man om hhv. *leksikografi* og *grammatikografi* (jf. Cherubim 1973).

Den teoretiske overbygning kaldes i hvert fald siden Århus-skolen⁴ på leksikografiens område for metaleksikografi. Skulle man foreslå en parallelterm til det grammatiske felt, måtte det blive *metagrammatikografi*. Begrebet omfatter analyse af og refleksion over grammatikkers (2) indhold og udformning, fx i forhold til de påtænkte brugeres forudsætninger, behov og søgepraksis, samt grammatikografisk kritik.

Via det tyske sprogområde er vi begavet med en tradition for særdeles systematiske og grundige flerbindsencyklopædiske *Handbücher (zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft = HSK)* til de forskellige lingvistiske discipliner⁵. Bl.a. kan nævnes de for nærværende artikel relevante *Lexikologie/Lexicology* (Cruse 2008) og *Lexikografie*⁶. Men hvorfor er der ingen tilsvarende HSK-udgivelse om hhv. grammatik(ologi) og grammatikografi? Fraværet synes at bekræfte hypotesen om, at (meta)grammatikografien er et forbavsende lavt prioriteret forskningsområde (se også Mosel 2006).

I det følgende vil jeg vise, hvordan sproglige kategorier kan være vanskelige at holde adskilt i rene grammatiske hhv. leksikalske fænomener, hvormed de både kan være kandidater til beskrivelse i hhv. grammatik (2) og ordbog.

4. Væsentlige repræsentanter er bl.a. Henning Bergenholtz, Sven Tarp, Patrick Leroyer, Sandro Nielsen og Henrik Köhler Simonsen.

5. Fx sproghistorie, morfologi, tekst- og talesprogslingvistik samt semantik. Pt. har serien rundet 40 udgivelser. Publikationssproget er i tiltagende grad engelsk. Se “degruyter hsk”.

6. = *Wörterbücher*.

4. To kritiske cases: Movering og (trans)lokation

Formålet med de følgende cases er at demonstrere

- (1) det nødvendige samspil mellem grammatik(bog) og ordbog (dvs. et forsøg på grammatikalisering⁷ af ordbogen og leksikalisering af grammatikken – eller optimalt: en amalgering af de to traditionelle genrer);
- (2) desuden (a) empiriens og (b) den metagrammatikografiske konceptions betydning for den grammatiske (formidlings)beskrivelse.

De to behandlede fænomener, movering og (trans)lokation, er udvalgt, fordi de begge udgør ret systematiske relationer mellem tysk og dansk og dermed egner sig fortrinligt til en kontrastiv grammatikografisk beskrivelse. Men samtidig har de også begge leksikalske fremtrædelsesformer, hvorfor man ideelt set også bør indtænke dem strategisk i ordbogssammenhæng. Det vil den følgende analyse forsøge på – med baggrund i eksisterende grammatikografisk og leksikografisk materiale, teoretiske overvejelser og empirisk analyse af autentisk sprogbrug som delvist korrektiv til den foreliggende beskrivelse.

4.1. Movering på tysk og dansk

Movering er grammatisk set et afledningsfænomen, der kendes fra mange indoeuropæiske sprog, ud over tysk bl.a. fransk, spansk og italiensk. Det betegner markering af feminine afledninger af maskuline personbetegnelser med et biologisk hunkønsdenotat: Typisk er det på tysk *-in*, der i indigene dannelser optræder med moverende funktion (fx *Besitzerin* < *Besitzer*). I dansk har vi også moverede former (Farø 2009), men de har synkront snarere præg af leksikalske elementer indeholdende grammatiske relikter. Inventaret af danske moveringsleksemer er stærkt begrænset, og kan formentlig tælles på (under) fire hænder.

4.1.1. Grammatikografisk: *Gyldendal Tysk Grammatik*

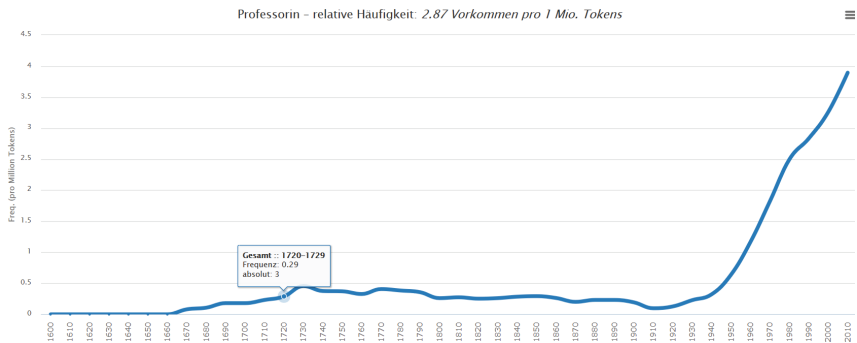
Gyldendal Tysk Grammatik (2012:125), der i indledningen deklarerer⁸ som en produktionsgrammatik, anfører: “Afledninger på *-in* er nationalitets- og

7. Her naturligvis ikke at forveksle med den gængse term for ændring af et enkeltudtryk status fra leksikalsk til grammatisk over tid.

8. Sådanne produktdeklarationer er særdeles nyttige, navnlig hvis de er sanddruelige. Alle sproginventariografiske produkter (Farø 2013), det vil sige opslagsværker som grammatikker og ordbøger m.m., burde indeholde udførlige indholdsdeklarationer med udgangspunkt i videnskabelige standarder.

stillingsbetegnelser”. Dette er naturligvis snarere en receptionsoplysning, der afkoder et bestemt udtryks indhold. Desuden er beskrivelsen for restringeret og kortfattet til at kunne anvendes som produktionsregel. Også fx *Mörderin*, *Terroristin*, *Liebhaberin*, *Partnerin*, *Besucherin*, *Touristin* er moveringer, men de vil næppe kunne godkendes som stillingsbetegnelser.

Grammatikken supplerer med oplysningen: “Undtaget fra reglen om *-in*-afledning er de akademiske titler *Doktor* og *Professor*”. Dette har muligvis tidligere været tilfældet, da kvinder på samfundets topposter endnu var en relativ sjældenhed. Men nu er også de omfattet af denne grammatikalisering, der efterhånden er tæt på 100 %. Jf. følgende kurve fra DWDS-ressourcebanken (www.dwds.de), der illustrerer, at *Professorin* har oplevet en tiltagende, for ikke at sige eksplosiv leksikalisering siden midten af forrige århundrede. Værdierne, der ligger til grund for visualiseringen, er relative, nemlig set i forhold til pr. million tokens:

Figur 1: Diakron etablering af *Professorin* ved hjælp af DWDS Statistische Auswertungen

Det gælder i øvrigt for kontekster med *Professorin* både som subjekt og som prædikativ⁹.

- (1) “die Professorin” (DWDS: 890 / 107.000)
- (2) ist “Professorin” (DWDS: 202/ 141.000)

4.1.2. *Leksikografisk: Gyldendals ordbøger på nettet*

Movering i tysk er indiskutabelt et grammatisk fænomen, også efter Jakobsons klassiske strenge grammatikdefinition. Der er netop tale om en tvungen mekanisme: Kvindeligt referent udløser i dag automatisk *-in*. Alligevel er fænomenet også ordbogsrelevant: Ganske vist har leksikografien traditionelt henvist regelmæssige paradigmeoplysninger til grammatikker, men i de senere år er det blevet stadig mere almindeligt at give afkald på denne tilgang og i stedet give maksimerende oplysninger, det vil sige både leksikalske og grammatiske, på stedet i selve ordbogen – i erkendelse af at disse lidt stive genrekrav måske ikke skal komme brugeren til skade: Brugeren har jo slået op i forventning om at finde hjælp i den pågældende ressource.

På den baggrund er fraværet af opslagsord som *Offizierin* påfaldende, der ud fra alle indikationer er fuldt leksikaliseret i tysk (det vidner både korpus- og netresearch om):

9. Vokativisk er “Frau Professorin” dog sjældent. Her foretrækkes – inkonsekvent – “Frau Professor ([EFTERNAVN])”.

Endnu mere interessant er lemmaet *Soldatin*, som faktisk er oprettet:

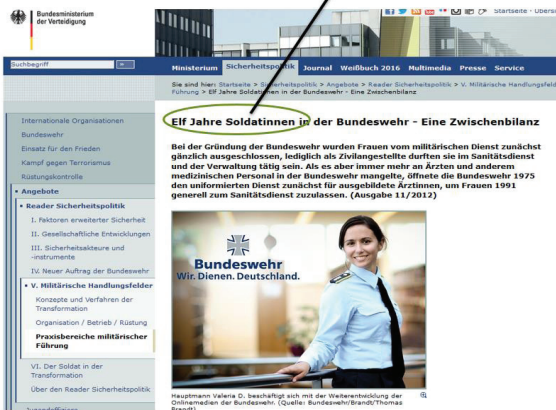
Figur 2: Artikelsøgninger i Gyldendals ordbøger på nettet

Først en bemærkning til placeringen af ordbogens (af mig indrammede) metakommentar til opslagsordet: Den står umiddelbart efter den danske ækvivalent og synes dermed at udsige noget om denne, hvad der dog ikke giver mening. Under alle omstændigheder er den også empirisk problematisk: En søgning alene på *Bundeswehrs* hjemmeside på pluralisformen *Soldatinnen* for at undgå kollision med (endda ret sandsynlige præpositionalforbindelser: *Soldat in* (fx *der Bundeswehr*)) fører til i alt 11.700 træffere. *Zeit-Korpus* (som delkomponent af DWDS-Korpus) indeholder 728 eksempler på alle bøjningsformer af ordet, mens Google-browseren angiver knap 700.000¹⁰.

browseren angiver knap 700.000¹⁰.

SOLDATIN (2)

+ 683.000
Google

Figur 3: Grammatikalisering af moving: Fra Bundeswehrs hjemmeside

10. Et tal, der ikke skal tages for andet, end at formen i hvert fald ikke er sjælden. Statistik egner Google sig ikke til, den manglende transparens og kommercielle bias in mente.

Dermed er vi dog endnu ikke helt ved vejs ende: Der er også problemer med ækvivalentens brugsfunktionalitet: *kvindelig soldat* er måske nok distributionelt overensstemmende med det indkredsede eksempel ovenfor, men sådan er det langtfra altid, jf.:

“die Sicherheit unserer **Soldatinnen und Soldaten** [min fremhævning, *KF*] [ist] ein sehr hohes [und] wichtiges Ziel [...] und [muss] absolute Priorität haben [...]“, sagte [**Verteidigungsministerin**] von der Leyen am Dienstag am Rande eines Besuchs im westafrikanischen Mali.

I denne kontekst er der noget andet på spil end rent grammatisk automatik. Her drejer det sig om, at afsender på grund af politisk korrekthed eksplicit nævner både hun- og hankønssoldaterne¹¹, fordi de begge er inkluderede. Hvor etiketten tidligere tilsagde, at maskulinum anvendtes generisk, er dette princip blevet eroderet af tysk sprogpolitisk aktivitet¹². Skulle dette tekstfragment oversættes til dansk, ville det markerede udsnit netop ikke meningsfyldt skulle hedde “kvindelige og mandlige soldater”, men blot “soldater”. For ministeren er ikke selv ude i noget kønspolitisk ærinde – denne fejltolkning ligger ellers snublende nær; hun er blot tvunget til eksplicit at nævne de kvindelige soldater, hvis hun ikke vil beklignes af politiserende sprogekritikere. I øvrigt ville også hendes egen ministertitel blive sexusneutraliseret i en dansk kontekst. Det ville ikke være relevant at fremhæve hendes køn på dansk: For det første ville det nok fremgå af artiklen alligevel, for det andet ville det ikke betyde noget særligt, hvis informationen ikke blev opfanget.

Moveringskomplekset er et glimrende eksempel på, at grammatiske genstande, her et orddannelsesfænomen, som efterhånden har nærmet sig en 100 % grammatisk status i tysk, ikke kan behandles isoleret i en grammatik. Den grammatiske status har stor betydning også for ordbogsbehandlingen af de enkelte moverede udtryk. Grammatikken (1) (jf. indledningen) har på

11. Ovenikøbet med en serialitet, der er rytmisk uæstetisk – det tungeste led burde rent lydligt komme til sidst (jf. *Gøg og Gøkke; Dig og mig og vi to; Oldefar og Oldemor og lille Oldebolle*). At sexus-hunkøn nævnes først, skyldes ligeledes sproglig politisk korrekthed.

12. Eksempelvis fra Pusch (1984).

dette område udviklet sig, hvad grammatikken (2) og ordbogen ikke har fulgt tilstrækkeligt op på. Det stiller krav til grammatikografien (3) om revision, som igen er afhængig af metagrammatikografiens (4) teoretiske rammer: Her lægges vægt på (a) brugsfunktionalisme, det vil sige, der tages udgangspunkt i brugerens (eksplicit formulerede eller antagede) opslagsbehov, (b) korpusfundering, og (c) en så vidt mulig amalgering af den leksikografiske og grammatikografiske beskrivelse under fællesnævneren inventariografi.

Efter denne midtvejsopsamling vil jeg nu eksemplificere nytten af det inventariografiske totalperspektiv med en diskussion af et andet kontrastivt leksikogrammatisk kompleks, nemlig det funktionelle felt *lokation versus translokation*, der i tysk og dansk har to fundamentalt forskellige udtryk.

4.2. (Trans)Lokation

“Hvordan siger man på tysk: *Rhinen løber ud i Nordsøen*”? Dette er et autentisk spørgsmål fra en studerende på et KA-seminar, og vidner dermed om en onomasiologisk usikkerhed og følgelig om et leksiko-grammati(kografi)sk behov hos dansktalende. Jeg skriver med vilje “leksiko-grammatisk”, fordi det her ikke kan afgøres, om behovet er leksikalsk eller grammatisk; det er netop både-og eller perspektivafhængigt, ligesom lys kan beskrives som både bølger og partikler. Og det er i situationen også underordnet for learnerens onomasiologiske problem. Dansktalende vil gerne have retningsadverbiet med over i tysk, men dér er der slet ikke brug for det; ja, det er decideret uidiomatisk¹³ på tysk. For dér udtrykkes samme retning (eller ikke-retning) ved hjælp af kasusoppositionen mellem dativ (lokativisk; retningsløst) og akkusativ (translokativisk; retning), når kasus styres af den gruppe præpositioner, som jeg her foretrækker at kalde *vekselpræpositioner*.¹⁴

Der er i litteraturen uenighed om inventarets størrelse. I udgangspunktet er det *an, auf, hinter, in, neben, über, unter, vor, zwischen*. Det (implicitte) stridspunkt er *außer*. Nedenfor ses 3 forskellige grammatikkers og en enkelt ordbogs udlægning af denne præpositions status:

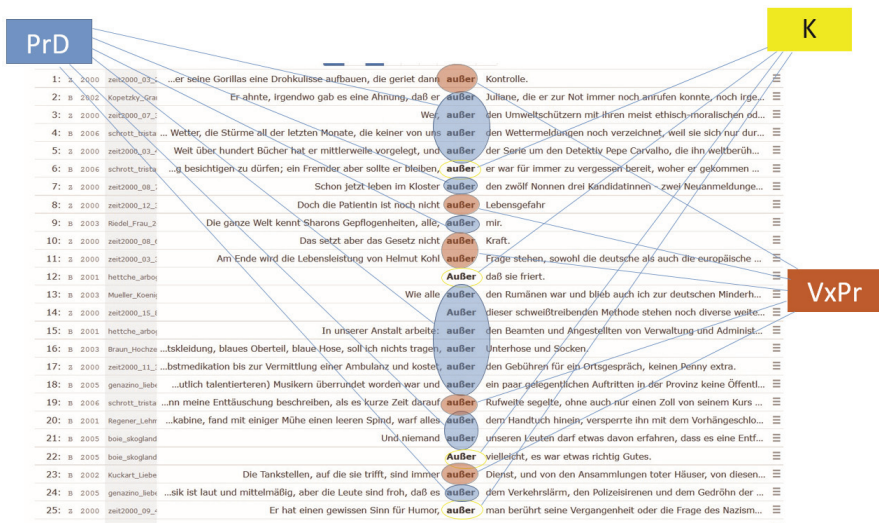
13. I betydningen *autentisk, etableret, naturlig sprogbrug* (jf. Farø 2006).

14. Der har i pædagogisk sammenhæng også været en vis tradition for betegnelsen *twivels*præpositioner, men denne term er faktisk netop – upædagogisk: Den tager nemlig udgangspunkt i brugerens eller modtagerens antagede eller konstaterede subjektive vanskeligheder med at afgøre, hvornår præpositionerne styrer den ene eller den anden kasus. Det er imidlertid ikke noget inhærent træk ved dem og derfor terminologisk uhensigtsmæssigt.

Kilde	Udlægning
Lauridsen/Poulsen (1995)	vekselpræposition
Hansen/Stenestad (2012)	vekselpræposition (+ dativpræposition)
Jørgensen (1992)	dativpræposition (+ vekselpæposition)
Duden Universalwörterbuch (2017)	dativpræposition (+ akkusativ i forbindelse med visse verber)

Figur 4: Forskellige kilders udlægning af *außer* som præposition

4 forskellige fortolkninger altså. Vi er m.a.o. nødt til at gå mere grundigt til værks og prøve at finde ud af, hvad der ligger bag uenigheden. Jeg har derfor i DWDS-Korpus søgt på et tilfældigt genereret udsnit på 100 realiser af formen *außer* med kontekst, præsenteret som en konkordans med *key word in context*. Af pladshensyn er kun 1/4 af samplen medtaget.¹⁵

Figur 5: grammatisk analyse af *außer* ved hjælp af DWDS-Korpus

15. Sigerne står for hhv. *konjunktion* (K), *præposition med dativrekation* (PrD) og *vekselpæposition* (VxPr).

Vi lægger altså ud med en semasiologisk korpusanalyse. Belæggene fordeles sig på flg. 5 overordnede varianter (rækkefølgen er struktureret ud fra stigende relevans, det vil sige, de mindst relevante for undersøgelsen identificeres først):

4.2.1. *Konjunktion*

Som konjunktion fungerer *außer* naturligvis som sætningsforbinder. Det gør den fx i:

- (3) **außer** die Fäuste sprechen¹⁶
- (4) ein Fremder sollte er bleiben, **außer** er war für immer zu vergessen bereit¹⁷
- (5) **außer** sie hatten Telefonsex¹⁸
- (6) “**außer** dass du aussiehst wie eine Nutte”¹⁹

I **9 %** af belæggene optræder *außer* som konjunktion. I de resterende **91 %** er det en præposition. Det er derfor, ud fra et brugersynspunkt (jf. opsamlingen ovenfor), ganske rimeligt, at *Duden Universalwörterbuch* (2017) i sin artikel om ordet til at begynde med beskriver den præpositionelle brug, og først til sidst i artikelstrukturen den konjunktionelle. Og det er også, ud fra et semantisk synspunkt, adækvat at behandle de to syntaktiske varianter af “samme ord” som polysemer frem for som homonymer i hver sin artikel, eftersom der faktisk er tale om den samme grundbetydning der ’bortses fra ngt’, der “blot” optræder med forskellig syntaktisk funktion.

4.2.2. *Præposition*

I mere end 9 ud af 10 tilfælde fungerer *außer* altså som præposition. Men dermed er vi ikke ved vejs ende i differentieringen. For både kususreaktion og syntaktiske omgivelser kan variere.

4.2.2.1. *Med præpositionsgruppe som regimen*

Styring af præpositionsgrupper er ifølge Lauridsen/Poulsen (1995: 380) netop forbeholdt præpositionen *außer* og er i øvrigt “overmåde sjælden” i standardsproget (ibid.). I den aktuelle empiri finder vi dog belæg som:

16. “Undtagen når/hvis næverne taler.”

17. “Han skulle forblive en fremmed, **medmindre** han var parat til at glemme.”

18. “**undtagen når** de havde telefonsex.”

19. “**bortset fra/ud over** at du ligner en luder”.

- (7) *außer für mich/ bei Beerdigungen/ in Rhythmus und Wiederholung/ am Samstag/ auf Fotos*²⁰

m.fl., sammenlagt igen **9 %** af alle belæggene i samplen. Der er faktisk ikke noget specielt markeret²¹ ved disse belæg i deres kontekster, så spørgsmålet er, om ikke Lauridsen/Poulsen i deres vurdering af fænomenets hyppighed begår en understatement. Forklaringen på afvigelsen kan meget vel være det divergerende empiriske grundlag: Grammatikken er baseret på et korpus bestående af genteknologiske tekster, ikke på et almensprogligt som den foreliggende undersøgelse er det.

4.2.3. *Præposition med rent nomen som styrelse*

Tilbage har vi tilfælde, hvor *außer* fungerer som præposition og styrer en nominal størrelse:

4.2.3.1. *Genitiv-præposition*

I første omgang holder vi nu udkig efter forekomster med anden kasus end dativ eller akkusativ. Dem finder vi i belæg nr. 32 og 67:²²

- (8) “Smedenstedt muss außer Landes”²³
 (9) “Nach der Freilassung ging er außer Landes”²⁴

Altså genitivreaktion i **2 %** af vores sample. Det er bemærkelsesværdigt, at styrelsen i begge tilfælde er den samme.

4.2.3.2. *Ren dativ-præposition*

I det følgende fungerer *außer* som præposition, der styrer én og kun én kasus hos det nominale regimen i form af enten et substantiv (appellativ eller proprium – i disse tilfælde er der i reglen ingen synlig kasusmarkering, medmindre substantivet har tilknyttet et prænukleart attribut i form af fx adjektiv og/eller artikel), eller et pronomen, jf:

20. “undtagen for mig/ ved begravelser/ i rytme og gentagelse/ på lørdag/ på billeder”.

21. i betydningen ‘standardsprogafvigende’.

22. Disse numre uden parentes markerer belæggene i selve samplen. Numrene i parentes er artiklens nummersystem.

23. “Smedenstedt må landsforvises”.

24. “Efter løsladelsen forlod han landet”.

- (10) zahlreiche Konzerte **außer der** Reihe²⁵
 (11) ...sagt nichts mehr **außer einem** "Ja"²⁶
 (12) Wer – **außer mir** – könnte mich logischerweise verpflichten?²⁷

Langt den hyppigste funktion har *außer* netop som rent dativ-styrende præposition. I alt **59 %** af *außer*-forekomsterne er dativpræpositioner.

4.2.3.3. *Vekselpræposition*

I **21 %** eller godt 1/5 af belæggene optræder *außer* endelig som vekselpræposition. Altså væsentligt sjældnere end som ren dativpræposition, som vi så ovenfor. Først og fremmest bemærkes, at *außer* som vekselpræposition i det undersøgte materiale uden undtagelse er komponent i et frasem. Det fremgår tydeligt af de første to belæg, 1 og 8, som tilfældigvis er hhv. en akkusativisk og en dativisk realisering:

- (13) die geriet dann **außer Kontrolle**²⁸
 (14) Doch die Patientin ist noch nicht **außer Lebensgefahr**²⁹

Ganske vist er der her ingen klar kasusinformation – faktisk er der ingen eksempler på eksplicit kasusmarkering i samplen overhovedet, men en interpolationstest med fx pronominet *jeder* tydeliggør kasusforholdene: hhv. *außer jede Kontrolle geraten* vs. *außer jeder Lebensgefahr sein*.³⁰ Desuden findes sådanne kasuseksplicite eksempler i korpus som helhed.

Af disse i alt 21 % af den samlede sample er samtlige belæg frasemer, der systematisk fordeler sig mellem en durativ og en ingressiv variant, som svarer til lokation og translokation.

4.3. *Hvilken udlægning er mest adækvat?*

Vi så, at de fire kilder udlagde *außer* semasiologisk forskelligt. Korpusundersøgelsen viste, at *außer* først og fremmest er en præposition, som styrer dativ. Sammen med distributioner, hvor *außer* styrer en præpositionsgruppe, udgør de kasuseksplicite dativeksempler omkring ³/₄ af realiserterne. Her-

25. "En stor mængde koncerter ved siden af."

26. "siger ikke andet end ja."

27. "Hvem – ud over mig selv – kunne i sagens natur forpligte mig?"

28. "den kom så ud af kontrol".

29. "Men patienten er endnu ikke uden for livsfare".

30. Hermed ignorerer jeg, at adjektivet faktisk er ret sjældent brugt som satellit til disse kerner.

næst optræder den som vekselpreposition, hvor kasuseksplicitheden ofte er hypotetisk, og stort set kun som del af et frasem. Det bør få inventariografiske konsekvenser. Men hvilke?

4.3.1. Semasiologisk

Præpositioner er, trods deres uomtvistelige grammatiske status, også leksikografisk relevante. Det skyldes, at de 1) samtidig er leksikalske størrelser, og 2) kontrastivt indgår i systematiske relationer med det danske steds- og retningsadverbium-inventar. For at dække dette afsnit af grammatikken (1) fyldestgørende, er det derfor nødvendigt at inddrage såvel udtryksiden som indholdssiden af præpositionen. Selve præpositionerne er naturligvis indiskutable som lemmata. Det mener åbenbart også Gyldendals Ordbøger Online, som derfor har medtaget fx *an*:

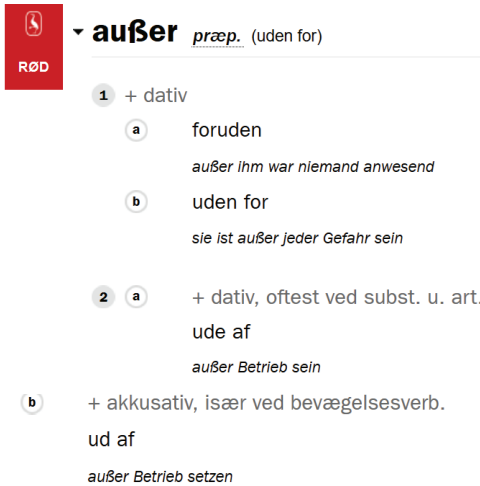
an *præp.* (ved)

- 1 om retning, bevægelse + akkusativ
 - a ved
sich an den Tisch setzen
 - b på
ein Wort an die Tafel schreiben
 - c mod
mit dem Kopf an die Decke stoßen
 - d til
ans Meer fahren
- 2 om position, sted + dativ
 - a ved

Figur 6: Artiklen *an* i Gyldendals Røde Ordbøger på nettet

I hvert fald et basalt aspekt af den kontrastive relation mellem tysk og dansk på området (trans)lokation er blevet indfanget: Selve inventaret af de tyske præpositioner er medtaget som lemmata. Brugeren får også indirekte indblik i den grundlæggende grammatiske opposition mellem akkusativ og dativ gennem artiklens todelte struktur. Men det ville styrke brugerens forståelse og dermed evne til at anvende informationerne produktivt (jf. deklARATIONEN ovenfor), hvis der på stedet (det er jo en elektronisk ordbog med den fleksibilitet, det giver) var en grammatisk boks eller klik-tilgængelig henvisning til mere eksplicit grammatisk information.

Lad os så se på *außer*-artiklen:

außer *præp.* (uden for)

1 + dativ

a foruden
außer ihm war niemand anwesend

b uden for
sie ist außer jeder Gefahr sein

2 **a** + dativ, oftest ved subst. u. art.
ude af
außer Betrieb sein

b + akkusativ, især ved bevægelsesverb.
ud af
außer Betrieb setzen

Figur 7: Artiklen *außer* i *Gyldendals Røde Ordbøger på internettet*

I (1a) kunne man nok ramme betydningen lidt mere præcist, i hvert fald hvis man sigter mod et nutidigt, umarkeret stilleje. Med *bortset fra* eller *ud over* ville dette mål formentlig være tættere på. I (1b) springer vi let hen over den, må man formode, banale redigeringsfejl (overflødig *sein*) og fokuserer i stedet på selve strukturen i artiklen: 1b, 2a og 2b er alle beskrivelser af *außer* som vekselpreposition. Men systematikken er tvivlsom: Man får her ikke noget godt indblik i den grammatiske systematik på tysk. Vil man sikre det grammatiske fokus, kunne man her i betydning 2 demonstrere, at *außer* indgår i en række frasemer, til dels funktionsverbalsyntagmer³¹, og at dativ og akkusativ her er fordelt ret systematisk:

(2b) som del af fast udtryk i hhv. akkusativ (om retning) eller dativ (om sted):³²

31. Funktionsverbalsyntagmer er formentlig hyppigere i tysk end dansk, hvad ækvivalentsituationen også tyder på. Desuden er de et godt eksempel på et fænomen, der behandles både i grammatikker og i ordbøger samt i den leksikalsk orienterede leksikologi og fraseologi.

32. Disse eksempler stammer delvist fra nye søgninger i korpus ud fra en udvidelse af den oprindelige *außer*-søgning med direkte fokus på vekselpreposition-realisater. Lokation og translokation skal her forstås metaforisk.

akkusativ	dansk ækvivalent	dativ	dansk ækvivalent
<i>außer Atem kommen/geraten</i>	<i>tabe pusten</i>	<i>außer Atem sein</i>	<i>være forpustet</i>
<i>etw außer Betrieb nehmen</i>	<i>tage ngt ud af drift</i>	<i>etw ist außer Betrieb</i>	<i>ngt er ude af drift</i>
<i>außer Form geraten</i>	<i>komme ud af form</i>	<i>außer Form sein</i>	<i>være ude af form</i>
<i>außer (jede) Gefahr kommen/geraten</i>	<i>komme i sikkerhed</i>	<i>außer (jeder) Gefahr sein</i>	<i>være i sikkerhed</i>
<i>außer Gefecht setzen</i>	<i>sætte ud af spillet, gøre ukampdygtig</i>	<i>außer Gefecht gesetzt sein</i>	<i>være ude af spillet</i>
<i>außer (jede) Hörweite/ Reichweite/Sicht(weite) kommen/geraten</i>	<i>komme uden for hørevidde/ rækkevidde/ synsvidde</i>	<i>außer (jeder) Hörweite sein</i>	<i>være uden for hørevidde</i>
<i>außer Kontrolle geraten</i>	<i>komme ud af kontrol</i>	<i>außer Kontrolle sein</i>	<i>være ude af kontrol</i>
<i>etw kommt außer Mode</i>	<i>ngt bliver umoderne</i>	<i>etw ist außer Mode</i>	<i>ngt er umoderne</i>
<i>außer sich_A geraten</i>	<i>blive ude af sig selv</i>	<i>außer sich_B sein</i>	<i>være ude af sig selv</i>

Figur 8: Eksempler på fraser, der danner VxPr-par

Sagen er nemlig den, som så ofte før i forbindelse med fraser, at selv om man kan erkende en vis systematik og beskrive den grammatisk – hvad der på sin side modsiger, at idiomatik og grammatik er hinandens modsætninger – så er det ingen garanti for, at kildesprogssystematikken modsvarer 1:1 af en målsproglig systematik, så ækvivalenttilskrivningen bliver lige så systematisk. Det bliver den nemlig ikke, som det fremgår af skemaet, men dog i ca. halvdelen af tilfældene, hvor vi har bevaret førnævnte stavelses-systematik i de mest direkte danske idiomatiske ækvivalenter. Netop dette problem er også argumentet for at folde inventaret ud, hvad der selvfølgelig trækker i den leksikalske retning. Men de interlingvale semantiske hensyn og en idiomatisk sprogbrug i både L1 og L2 må nødvendigvis have prioritet i en bilingval ordbog – trods alle gode ønsker om (og også delvis mulig) “grammatikalisering” af den.

Lauridsen/Poulsen (1995: 387) angiver betydningen på dansk af *außer* i vekselpreposition-sammenhæng som ‘uden for’. Det er imidlertid problematisk, hvis man (a) ser nærmere på præpositionens distribution (empirisk aspekt), og (b) har vekselprepositionernes dobbelte semantiske karakter in mente (teoretisk aspekt): Det er faktisk nærmest principielt umuligt at gengive VxPr-*außer* med en præposition på dansk, fordi vi på vej derover render ind i et asteroidebælte af fraser. Men *skal* man absolut gøre det, må valget snarere falde på stavelsesparret ‘ud af’ + ‘ude af’, jf. tabellen

oven over – i god overensstemmelse med den traditionelle regelbeskrivelse (jf. næste kapitel). Mere kan det næppe simplificeres.

4.3.2. Onomasiologisk

Betragter vi nu komplekset (trans)lokation fra indholdssiden, med udgangspunkt i dansk, så kan vi med fordel fokusere på de danske steds- og retningsadverbier (jf. Nimb 2005 og Hovmark 2007), der i det store og hele har ækvivalent strukturerede funktioner i forhold til tysk. Det drejer sig om følgende adverbium-par:

hen/henne, ind/inde, ned/nede, om/omme, over/ovre, op/oppe, ud/ude m.fl.

De er som allerede nævnt kendetegnet ved at være næsten konsekvent strukturelt grupperet omkring oppositionen en- og tostavellesadverbier: Enstavellesadverbierne udtrykker transløkativitet, mens tostavellesadverbierne repræsenterer funktionen lokativitet. På den måde får vi den kontrastive relation:

	(intra)lokativitet	translokativitet
Dansk	<i>tostavellesadverbier</i>	<i>enstavellesadverbier</i>
	<i>henne, inde, nede, omme, ude (bag)</i>	<i>hen, ind, ned, om, ud (bag)</i>
Tysk	DATIV	AKKUSATIV
Eksempel	<i>hinter dem</i> (fx Gartenzaun ³³)	<i>hinter den</i> (fx Gartenzaum)

Figur 9: Sammenligning af den danske og den tyske udtryksform for (trans)lokation

I kombination med en præposition fungerer de danske adverbier nøjagtig ligesom de tyske vekselprepositioner + deres semantisk motiverede kasus. Det er velkendt stof i kontrastive grammatikker, men hvorfor kun der? Selvom der kan siges at være tale om en grammatisk relation, udtrykkes den jo i praksis gennem leksikalske elementer, så det er besynderligt, at de bilingvale ordbøger ikke også gør systematisk rede for den på det sted, hvor mange brugere må formodes at lede efter en ækvivalent, fx til *ud* (jf. *Rhinen løber **ud** i Nordsøen*) snarere end til *i*. Man kan sige, at ordbøgerne i højere grad end nu burde “grammatikaliseres”³⁴. En måde at gøre det på, var på

33. “stakit”

34. Her i betydningen: “tilføres grammatisk beskrivelse”.

samtlige relevante adverbiers plads at placere (en evt. henvisning til) en grammatisk artikel, der redegør for det produktive fænomen, fx som her:

- *ind*: > [se grammatisk artikel]

- *ind* + *præp.* (om retningen): *in* + *akk* (fx *ind i* huset > *in das* Haus; *ind under* bordet > *unter den* Tisch; *ind på* værelset > *ins* Zimmer; etc.).

Tilsvarende med alle øvrige retnings- og stedsadverbier, der indgår i denne stavelsesbaserede parrelation, og som kan kombineres med en præposition.

5. Konklusioner

Selv om det på et vist plan tilsyneladende giver god mening at skelne mellem ordforråd og grammatik – og jeg er selv ikke utilbøjelig til at dele denne opfattelse – er der en del sammenhænge, hvor det grammatiske og det leksikalske perspektiv ikke er hinandens modsætninger, som det indimellem fremstilles (jf. fx Glück 2016, artiklen *Grammatik*), men to sider af samme sag. I mange tilfælde er grammatik og leksikon flettet ind i hinanden eller udgør et kontinuum.

Når det handler om grammatikker og ordbøger, bør de i højere grad tænkes sammen til ét funktionelt sprogværktøj. Sådanne værktøjer skal bl.a. udtænkes ud fra en kombination af en teoretisk metaleksikografi og en metagrammatikografi, som i hvert fald for sidstnævntes vedkommende endnu mangler at se dagens lys.

Der er i høj grad brug for en sådan profileret metagrammatikografi. Dens formål er følgende:

1. At opstille teoretiske rammer for udarbejdelse af formidlende grammatisk beskrivelse, ikke kun i grammatikker, men også i fx lærebøger og ordbøger.
2. At opstille teoretiske rammer for kritik af grammatisk formidlende beskrivelse i almindelighed.
3. At udtænke nye former for beskrivelse, didaktisering og relationering af grammatiske forhold med et brugsperspektiv for øje; herunder genremæssige bastarder, hvis de kan legitimeres funktionelt.

Som digitale medier kan og bør leksikografi og grammatikografi tænkes sammen, sådan som det er blevet forsøgt i denne artikel, men de bør også

tilføres de restkomponenter, de mangler for at udgøre en komplet overskuelig og tilgængelig sprogbeskrivelse.

Hverken leksikografien eller grammatikografien leverer alene den komplette sprogbeskrivelse. Det samlede sproglige inventar består af grammatikken + ordforrådet + en ikke ubetydelig rest. Kun *inventariografien* favner dem alle tre.

6. Henvisninger

- Bergenholtz, H. & Tarp, S. (2002): Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. *Lexicographica* 18, 253-263.
- Cherubim, D. (1973): Grammatikographie. I: *Lexikon der germanistischen Linguistik*. Tübingen: Niemeyer, 768-778.
- Cruse, D. Alan et al. (red.) (2002): *Lexikologie. Lexicology*. HSK 21.1. Berlin/ New York: Walthe de Gruyter.
- Duden Universalwörterbuch* (2017) (app.).
- Duden Grammatik* (2016) 9. Auflage. Mannheim: Duden Verlag.
- DWDS-Korpus* (www.dwds.de) (sidst besøgt 22.02.2017).
- Farø, Ken (2006): *Idiomatizität – Ikonizität – Arbitrarität. Beitrag zu einer Theorie der funktionalen Idiomäquivalenz*. København: Københavns Universitet.
- Farø, K. (2009): Kanzlerin og docent. I: *Sprogvidenskab i glimt*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 63-70.
- Farø, K. (2013): Inventariografi: al leksikografis og grammatikografis mo(r)-der? *LexicaNordica* 20, 35-54.
- Glück, H. (2016): *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart: Metzler. (Artiklen *Grammatik*).
- Gyldendals online-ordbøger (2017): <https://ordbog.gyldendal.dk> (lokaliseret 22.02.2017).
- Gouws, R. et al. (red.) (2008-13): *Wörterbücher*. Berlin/New York: De Gruyter Mouton.
- Hansen, A. B. et al. (2012): *Gyldendal Tysk Grammatik*, 2. udgave. København: Gyldendal.
- Hansen, E. & Heltoft, L. (2011): *Grammatik over det Danske Sprog*. Bind I-III. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hausmann, F. J. et al. (red.) (2008): *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires, HSK 5.1*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

- Helbig, G. (2008): *Grammatiken und ihre Benutzer. I: Offene Fragen, offene Antworten in der Sprachgermanistik*. Tübingen: Niemeyer, 135-150.
- Hovmark, H. (2007): *Danske retningsadverbier og rumlig orientering*. København: Københavns Universitet.
- Jørgensen, P. (1992): *Tysk Grammatik*. Bind I-III, 6. oplag, København: G.E.C. Gads Forlag.
- Kromann, et al. (1984): Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexikographie. *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie* V. Hildesheim/ New York: Georg Olms Verlag, 159-238.
- Kuznecóva/Efrémova (1986): *Slovar' Ruskovoja Jazygovo*. Moskva: Jazyk.
- Lauridsen, O. & Poulsen, S. (1995): *Tysk Grammatik*, 1. udgave, København: Munksgaard.
- Mosel, U. et al. (2006): *Grammaticography. The Art and Craft of Writing Grammars*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 41-68.
- Nimb, Sanni (2005): *Danske adverbier mellem leksikon og syntaks*. København: Københavns Universitet.
- Pusch, L.F. (1984): *Das Deutsche als Männersprache*. Berlin: Suhrkamp.
- Schemann, H. (2011): *Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Tarp, S. (2008): *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-Knowledge, General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography*. Tübingen: Niemeyer.
- Thurmair, M. (2010): Grammatiken. I: *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch*, Berlin/New York: De Gruyter Mouton, 293-304. www.bundeswehr.de (lokaliseret 22.02.2017).